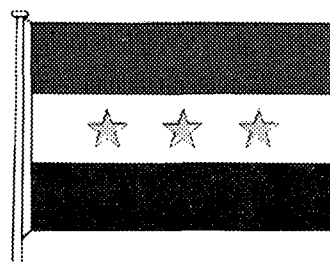
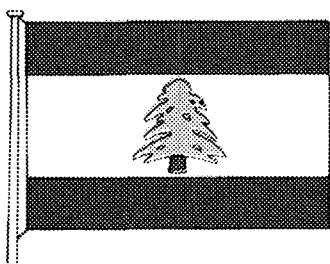
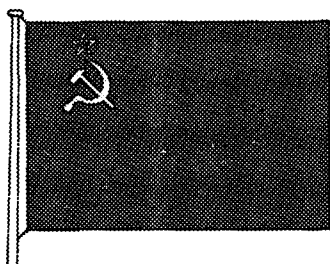

יחסי סוריה-בריה"מ במבחן מבצע שלום הגליל

ד"ר עירית אברמסקי-בלוי*

מבצע "שלום הגליל", הקנה ממד חדש ליחסי סוריה-בריה"מ. העיתון הקטרי "גולף טיימס" (6 ביולי) כתב במפורש:

"תוצאות השיחות, שעורכת כעת המשלחת הערבית במוסקבה עם אחראים סובייטיים, עתידות לשכנע מדינות ערביות, הסבורות, כי בריה"מ היא ידידה נאמנה, כי סברתן זו אשליה... הסובייטים מוכרים נשק לערבים על יסוד מסחרי, המלווה בסוג של תעמולה, למרות שנשק זה אינו שקול לנשק המתוחכם, שמספקת ארה"ב לבע"ל-בריתה ישראל, כאשר הערבים אינם זוכים אפילו לתמיכה מוראלית במוסקבה."

ציטוט זה מלמד, כי בניגוד למלחמת ששת הימים ולמלחמת יום הכיפורים, שקדמו למבצע שלום הגליל, שבהן

* מורחנית, המתמחה בחקר ההיסטוריה של סוריה ויהודיה מאז ימי הביניים. המחברת מביעה תודתה למרכז למחקר על בריה"מ ומזרח אירופה של האוניברסיטה העברית, שסייע לביצוע מחקר זה.

כוללת עם סוריה, זולת ההתנגשויות בתוך לבנון. עם זאת, בריה"מ לא סיפקה ציוד ברכבת אווירית ואף לא לחצה על הפסקת אש תוך כדי הקרבות, למרות הנזקים הצבאיים למערכות הנשק הסובייטיות, שהופעלו בידי סוריה ובמשתמע הנזק המדיני הכרוך בכך. יתרה מזאת, בעל בריתה הלא-רשמי, אש"ף, סבל תבוסה צבאית מוחלטת בשטח לבנון, תוך הריסת תשתיתו הצבאית והכלכלית. הדמיון היחיד ביחסה של בריה"מ כלפי סוריה לעומת שתי המלחמות הקודמות הוא שהיא מיהרה לשקם את אבדות המלחמה בציד ובנשק ואף נקטה בצעד דרמטי של הפגנת כוח ומשלוח טילים קרקע-אוויר ארוכי-טווח SA-5 לסוריה ותגבורה במומחים ובמפעילים סובייטים, החל בדצמבר 1982.

חוזה הידידות מאוקטובר 1980

ברם, כל זאת אירע אחרי תום הקרבות ובמקביל לשיחות הנורמליזציה בין ישראל ללבנון, כארבעה חודשים לאחר שגורל המערכה הצבאית בלבנון הוכרע. תמיכה רבה מעוררת הימנעות בריה"מ מסיוע צבאי ופוליטי לסוריה, שעמה, בניגוד

הסובייטים התייצבו חד-משמעית לימין בעלות-בריתם הערביות, הרי במלחמה האחרונה הפגינה בריה"מ רמות פעילות נמוכות יותר. הלחצים, שהפעילה על ישראל לסגת מייד וללא תנאי מכל השטחים הכבושים מייד לאחר מלחמת ששת הימים הביאו בסופו של עניין, תוך פשרה עם עמדות ארה"ב, לגיבוש ההחלטה 242. מייד לאחר חציית תעלת סואץ ע"י הכוחות הישראליים במלחמת יום הכיפורים, החלו הסובייטים לדרוש לכנס את מועצת הביטחון כדי שתחליט על הפסקת אש על-מנת למנוע מישראל להביס את מצרים. בריה"מ אף הסתכנה בהגברת המתיחות הבין-גושית באזור. שכן, בנוסף לרכבת האווירית ולמשלוחי ציוד באר ניות למצרים ולסוריה, היא הכריזה ב-24 באוקטובר 1973 על מצב כוננות עליון בצבא האדום ועל נכונותה לשלוח מייד כוחות סובייטיים למזרח. צעד זה בוטל רק לאחר שארה"ב הכריזה גם כן על כוננות בצבאה.

ב"שלום הגליל" גילתה בריה"מ פעילות מדינית מוגבלת, לעומת שתי המערכות הקודמות. ניתן להסביר זאת על רקע התרחשות הקרבות בגזרה אחת בלבד. יתר-על-כן, המבצע לא הביא למלחמה

לאש"ף, היא קשורה בברית רשמית, מאז אוקטובר 1980.

כדי להעריך נכונה את מדיניותה של בריה"מ במבצע "שלום הגליל", יש לנתח את חוזה הידידות בין שתי המדינות. החוזה לידידות ולשיתוף הפעולה, שנחתם בין בריה"מ לסוריה, בשמונה באוקטובר 1980², משקף את מיסוד המדיניות הסובייטית ביחס לארצות ערב, החל מראשית שנות השבעים. לא עוד עסקות נשק והסכמים כלכליים בלבד שאפיינו את שנות החמישים והשישים, אלא הסכמים מדיניים. במידה רבה, מדיניות זאת נועדה לאזן את פעילותה של ואשי-נגטון באזור, החל מהסכם הפסקת האש שסיים את מלחמת ההתשה בין ישראל למצרים ב-1970 בתיווכו של רוג'רס ועד מדיניות קמפ דייוויד (1978) ותכנית ריגן (1982).

חוזה הידידות עם סוריה היה השלישי, שחתמה בריה"מ עם ארצות ערב – לאחר מצרים (1971) ועיראק (1972). שני המסמכים האחרונים הוכיחו את יעדיהם במלחמת יום הכיפורים באוקטובר 1973, כאשר בריה"מ הגישה סיוע צבאי ופוליטי לבעלות-בריתה, ובמיוחד למצרים, תוך כדי מהלך הקרבות ואחריהם. סוריה, שנמנעה מלחתום על חוזה במתכונת דומה עד 1980, נהנתה מסיוע סובייטי רב-היקף. העובדה, שהסיוע הסובייטי לסוריה במלחמת אוקטובר – כאשר סוריה לא הייתה קשורה עם בריה"מ בחוזה – היה רב יותר מאשר במבצע "שלום הגליל", שבזמנו סוריה הייתה בעלת-ברית – מעוררת שאלות רבות. על מנת להעריך את תוקף החוזה ואת משמעותו, יש לבדוק את הפעלת סעיפיו העיקריים במלחמת לבנון ואחריה.

בחוזה חמישה-עשר סעיפים. רובם, למעט שלושה, כלליים, ונועדו להגביר את שיתוף הפעולה התחבורתי, הטכני, הצבאי, הכלכלי והתרבותי. הם קוראים לפעולה משותפת נגד תוקפנות ונגד הפרת השלום בעולם, מטיפים לפירוק הנשק תחת פיקוח בין-לאומי ולפתרון סכסוכים בדרכי שלום. סעיף 4 מרגיש, שבריה"מ מכבדת את מדיניות אי-ההזדהות של סוריה, התורמת לשלום בין-לאומי ולהפחתת המתחים בעולם. סעיף 6 קובע, שבמקרי חירום, דהיינו במצב של איום על שלום אחת, או שתיים מבעלות הברית, שני הצדדים מתחייבים לבוא מייד במגע, ולהתייעץ על מנת לתאם את עמדותיהם ולשתף פעולה נגד האיום. סעיף 11 קובע, שהצדדים אינם יכולים להיכנס לבריתות, או להשתתף בהתארג-

נות של מדינות אשר פעילותן מכוננת נגד הצד השני.

מאז חתימת החוזה שלושת הסעיפים הללו מקוימים כלשונם, אבל לא ברוחם. סעיף 4 סותר במהותו את חוזה הידידות, שהרי כיצד יתכן כיבוד מדיניות "אי-ההזדהות" של סוריה, כאשר היא חותמת חוזה רשמי עם בריה"מ. מדיניות "אי-ההזדהות" ממשיכה, למעשה, את ה"נייטרליזם החיובי", ששרשיו בוועידת באנדונג (1955), שבעיקרו מכון נגד בריתות עם מדינות הגוש המערבי, ובראשן ארצות הברית, אך איננו מונע בריתות עם בריה"מ והגוש הקומוניסטי. הגדרה גמישה של "אי-הזדהות" מקובלת על בריה"מ ועל סוריה כאחת. ברם, היא פותחת לסוריה פתח למגעים וליחסים דיפלומטיים מדרגים שונים עם ארצות המערב, לו סוריה עצמה הייתה מעוניינת בכך.

סעיף 11 קיים כלשונו בלבד. תיאום צבאי של עמדות החל כאמור רק אחרי תום המערכה הצבאית. ב-13 ביוני (שבעה ימים אחר פרוץ הקרבות), מייד עם הפסקת האש הראשונה, הגיעה משלחת צבאית סובייטית לסוריה להתייעצויות. ב-24 באוגוסט שהתה משלחת סובייטית פוליטית רמת-דרג בסוריה להתייעצויות ולתיאום עמדות. בתום השיחות פורסמה הודעה משותפת, ששתי המדינות מגנות את תוקפנות ישראל ואת פלישתה ללבנון. לדעת שני הצדדים, הפלישה הינה תוצאה ישירה של מדיניות קמפ דייוויד והברית האסטרטגית בין ישראל לארה"ב. ההודעה המשותפת אומרת, כי לארה"ב היה תפקיד מרכזי בעידוד הפלישה הישראלית ללבנון. מבחינה מעשית, ההודעה המשותפת לא קבעה דבר, וזולת שיתוף פעולה "למען השגת נסיגת ישראל מלבנון ומכל האדמות הערביות הכבושות" ול"מען קיום הזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני".

במישור ההצהרתי הידוק היחסים התבטא בכך ששתי המדינות הביעו רגשות חמים זו לזו. בריה"מ הודיעה על תמיכתה המלאה בסוריה, אשר "בהנהגת הנשיא אסד ממלאה תפקיד מדיני חשוב במאבק נגד השאיפות האימפריאליסטיות הציוניות, העוינות את תנועת השחרור הלאומי הערבי". סוריה הודיעה על "הערכתה לתפקיד בריה"מ, הידידה הגדולה של הערבים, במאבקם הצודק נגד הפלישה הישראלית ללבנון" ועל "שביעות רצונה מהצעת החבר ליאנוני ברז'ניב לכנס ועידה בין-לאומית מיוחדת למזה"ת".

סעיף 11 מנוסח במכוון דר-משמעית, כדי לאפשר לשני הצדדים כך נרחב למדי

לתמרון פוליטי. כך מתרבות הידיעות על שינוי העמדה הסובייטית בסכסוך איראן-עיראק, וכתוצאה מכך סוריה ובריה"מ עלולות להימצא משני צדי המתרס. מתחילת מלחמת איראן-עיראק ראתה בריה"מ את עיראק כתוקפן והגישה סיוע דיפלומטי וטכני לאיראן³. ברם, החל מסוף 1982 יחסי בריה"מ-איראן מתרופפים לטובת התמיכה בעיראק. לעומת זאת, סוריה עקיבה בתמיכתה באיראן נגד עיראק.

דוגמה נוספת של מערך אינטרסים עדין, אף שאינו מפר את סעיף אי-ההזדהות לבריתות, היא השאלה הפלסטינית. לכאורה, דומה שבריה"מ וסוריה עשו יד אחת בצפייתן באדישות במפתחו הצבאי של אש"ף במלחמת לבנון. יתרה מזאת, הסכמת סוריה להפסקת אש עם ישראל בזמן כיתורה של ביירות הייתה בגידה של ממש בעניין הפלסטיני. ברם, גם בסוגיה זו התגלעו חילוקי דעות בין סוריה לבין בריה"מ. בריה"מ לא ראתה מעולם בעין יפה את כניסת סוריה ללבנון ב-1976. עקבות המחלוקת התגלו גם בוועידת המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר, בפברואר 1983. למרות שבה-חלטות הסופיות של הוועידה הביע אש"ף הערכה לנקודות אחדות מתוך "תוכנית ברז'ניב" (16/9/82) לפתרון הסכסוך במזה"ת, ארגונו של אחמד ג'בריל, הנתמך ע"י סוריה, ואף סוריה עצמה, לא קיבלו כל החלטה, שיהיה בה משום הסכמה עקרונית לפתרון מדיני.

במלים אחרות, ערכו של "החוזה-לידת ידות ולשיתוף פעולה" בהכרזה על ההשתייכות הפוליטית החד-משמעית של סוריה למחנה הסובייטי, דבר שנמנעה לעשותו עד החתימה ותו לא. אך החוזה אינו מחייב תיאום עמדות מלא בכל סכסוך במזה"ת, וחתימתו מהווה ציון דרך ביחסה של סוריה כלפי בריה"מ, אך לא ביחסה של בריה"מ כלפי סוריה. בשאלה המרכזית – עד כמה מבטיח חוזה כזה סיוע יעיל יותר של בריה"מ לסוריה בעתות משבר – דומה, שהתשובה היא שלילית, והסיוע הסובייטי ב-1967, וב-1973, ללא חוזה רשמי, יעיד על כך.

אם כן, מה הגורמים המכתיבים את שינוי העמדות ביחסי סוריה-בריה"מ? ראשית, יש לנתח את הקשר בין בעיות הפנים של שתי המדינות לבין יחסיהן ההדדיים. שנית, יש להבהיר כיצד משתלבים יחסים אלה במערכת הכוללת של מדיניות החוץ הסורית ושל מדיניות החוץ הסובייטית.

בעיות הפנים של סוריה

ליאניד ברזניב ויאסר ערפאת נפגשים במוסקבה

אחת הסברות המקובלות לגבי נטייתו של אסד להדק את היחסים עם בריה"מ, החל מסוף שנות השבעים, היא שהדבר נובע מהיחלשות משטרו מבית. החל מאביב 1979 קיימים דיווחים על פעילות אלימה של קבוצות אפוזיציוניות בתוך סוריה, ובמיוחד מצד חוגים סוניים פונדמנטליסטיים, ו"האחים המוסלמים". קרבנות רחוב בין כוחות הביטחון למורדים, בחמת, בחלב ובחומס, התנקשות בחיי אישים סוריים באירופה ואף ניסיונות אחדים להתנקש בחיי הנשיא אסד עצמו, דומה שהביאו את סוריה כמעט לסף מלחמת אזרחים. סוריה התערבה במלחמת האזרחים בלבנון, מחד גיסא, תנועות פונדמנטליסטיות באיסלאם קיבלו בתקופה זאת תנופה מיוחדת, בגלל הצלחת המהפכה האיסלאמית באיראן, מאידך גיסא, וכל זה החריף את הסכנה שב"אחים המוסלמים" למשטרו של אסד. דרייסידייל (Drysdale) טען בינואר 1981: כשמלחמת אזרחים משתוללת על סף הבית, פליטים זורמים לרמסק, וחילים חוזרים ממילוי תפקידם בלבנון לסוריה, זו רק שאלה של זמן לפני שהמתחים העדתיים של לבנון יעברו לסוריה.

זו שאלה כפולה — עד כמה פעילות טרוריסטית של "האחים המוסלמים" בסוריה מערערת את יציבות משטרו של אסד, וכיצד פעילות זו, שבין השאר פוגעת פיזית בממוחים סובייטים השוהים בסוריה, משפיעה על יחסי סוריה-בריה"מ? באשר לשאלה הראשונה, הרי יש סימנים, המעידים לכאן ולכאן. עיקר האיום של פעילות "האחים המוסלמים" בסוריה נעוץ בעובדה שזו מתעלת את האפוזיציה, הקיימת בלאו הכי במדינה זו בתוך חוגי הרוב הסוני, הנשלט ע"י מיעוט עלאווי. מחקרים רבים הוכיחו את חוסר האיזון החריף בין המיעוט העלאווי, המהווה 11.5 אחוזים מכלל האוכלוסיה לבין היקף שליטתו הרבה במדינה. למעשה, מיעוט זה שולט בכל מוקדי הכוח במדינה: בצבא, במפלגת הבעת' ובממשלה. למרות שמבחינה אידיאולוגית גית מטרת מפלגת הבעת' לכוון לאומיות ערבית כוללת נגד נאמנויות שבטיות, עדתיות ואזוריות, למעשה, הצמרת השלטונית של אסד הנה לא רק עלאווי, אלא מבוססת בעיקר על קרובי משפחתו ממש. אחיו של הנשיא אסד, ריפעת, מפקד על סראיא אל-דפאע (פלוגת ההגנה), היחידות הצבאיות היחידות המותרות בתחומי העיר דמשק. ריפעת

נבחר ב-1975 ל"פיקוד הלאומי" של הבעת', ובאפריל 1984 מונה לסגנו השני של הנשיא לענייני צבא וביטחון (אחרי עבד אל-חלים חראם, סגן ראשון לענייני חוץ). אחיו האחר של הנשיא אסד, ג'מיל, הנו מפקד היחידה המיוחדת בתוך הסראיא אל-דפאע, שעוסקת במיוחד בביטחון העדה העלאווי. בן דודו, עדנאן מחלוף, מפקד על סראיא אל-צראע (פלוגת הקרב). קרובים אחרים תופסים עמדות רגישות אחרות בצבא הסורי. הצורך בהישענות על משפחה קרובה ועל אנשי אמון ישירים אחרים נובע ממאבק הכוחות בתוך הצמרת הצבאית העלאווי עצמה (דוגמה למאבק זה הייתה בתשעה באוגוסט 1980, כאשר התמרדו נאמני צאלח ג'דיר, שקדם לחאפו אל-אסד. דוגמה שנייה הייתה בליל 27 בפברואר 1984, כאשר הצבא נכנס לדמשק ואילץ את אסד המתאושש מהתקף לב לעשות חילופי-גברי בממשלתו). מצב זה מגביר את צרות הבסיס השלטוני של משטרו של אסד, ומחזק את טיעוני האפוזיציה הסורית, הנישאת כיום על שכמם של "האחים המוסלמים".

העימות הסוני-עלאווי בסוריה אינו רק מאבק עדתי ומאבק בין המיעוט השליט לרוב הנשלט, אלא מבטא ניגודים יסודיים אחרים בתוך סוריה, כגון המאבק הבין-

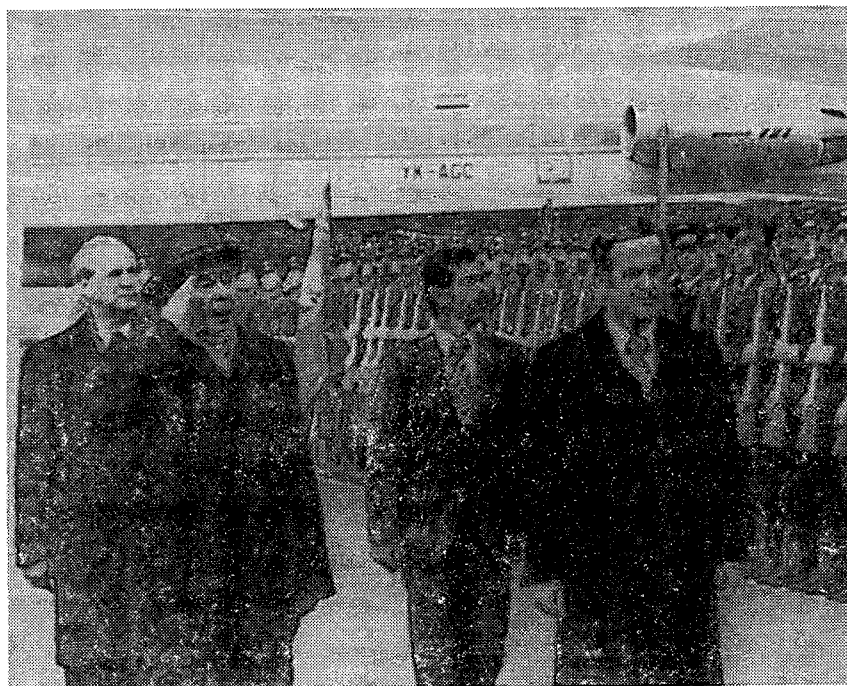
אזורי והמאבק עיר-כפר. מוצא רוב העלאוויים מאזור לאטקיה הכפרי ברובו, שבו העלאוויים רוב. הסונים מרוכזים בערים הגדולות (דמשק, חלב, חומס, וחמת). לפיכך, הניגוד שבין אזור לאטקיה לאזורים הומוגניים אחרים יוצר אנומליה בהיסטוריה האיסלאמית (אוכלוסיה כפרית, בדרך כלל, פחות משכילה ופחות מבוססת, שליטה על אוכלוסיה עירונית, שבאופן מסורתי, עד מהפכת הבעת' ב-1963, הייתה הבסיס לעלית השלטון ניה). אין פלא אפוא שרוב ההתארגנות של "האחים המוסלמים" בסוריה הנה בערי הצפון, שאוכלוסייתן העירונית הסורית נית מתנגדת לשלטון ה"כפריים" העלאוויים. גם אם הפער כפר-עיר בסוריה נסגר כתוצאה ממערכת חינוך מסועפת וריפורמות כלכליות, הניגוד העדתי והפער בין המיעוט לרוב נשאר בעינו.

התפרצות המהומות מטעם "האחים המוסלמים" בערי הצפון באה בגלים אחדים, כאשר בסופו של כל גל אלימות ידם של השלטונות על העליונה. בדצמבר 1980 יותר מאלף חברים ב"אחים המוסלמים" הסגיר עצמם לשלטונות, תוך קבלת חנינה והסגרת מחסני נשק ומקומות מחבוא. דיכוי "האחים המוסלמים" מבית היה מלווה בהפגנת כוח כלפי ירדן (גם על רקע הפסגה הערבית, שהתכנסה אז ברב-

לאורך גבולה הדרומי של בריה"מ נגד החדירה הסובייטית. לאחר יסודה היא כללה את פקיסטאן, איראן, תורכיה וברית טניה, כשארדה"ב (מחוץ להסכם הפורמלי) נתנה את ברכתה ואת הסיוע הצבאי הנחוץ. פרדוכסלית, "ברית בגדאד" לא הצליחה לחסום את בריה"מ במזרח התיכון, והניעה את מצרים הנאצרית (ובעקבותיה גם את סוריה) לפתוח בפני בריה"מ את שערי האזור. הצטרפות עיראק ל"ברית בגדאד" הכריעה את הכף, והקלה על הבחירה של סוריה, שעדיין זכרה את עול השליטה הזרה של צרפת. גורמים נוספים, שסייעו להחלטה, היו סכסוכי הגבולות עם תורכיה ועם עיראק וההרגשה של סוריה שהללו מתנכלות לעצמאותה בקנוניה עם המערב. גורמים אלה היו בין החשובים, שדחפו את סוריה לקשירת הקשר עם בריה"מ ואחר כך — לאיחוד עם מצרים וליצירת קע"מ (1958).

ערב חתימת החוזה לידידות ולשיתוף הפעולה ב-1980, סוריה עמדה במצב דומה של בידוד בזירה הבין-ערבית. בואו של סאדאת לירושלים בנובמבר 1977, הסכמי קמפ דייוויד (ספטמבר 1978) וחתימת חוזה השלום בין ישראל למצרים (מרס 1979) העמידו את סוריה לבדה בהתמודדותה עם ישראל תוך אבדן בעל הברית שעמו הגיעה לתיאום צבאי ולהבנה פוליטית במלחמת אוקטובר. הסכמי קמפ דייוויד נתפסו בעיני סוריה, כמו "ברית בגדאד" בשעתה, כקנוניה בחסות המערב, המאיימת על ביטחונה. כתגובה ליציאת מצרים מן המחנה הסובייטי ולשידור מערכות עם המערב, ניסתה סוריה ליצור ברית הגנה נגדית. על רקע זה ניתן להבין את ניסיונות האיחוד עם עיראק (ינואר-יוני 1979), עם לוב (ספטמבר 1980) ובעקבות זאת גם את חתימת חוזה הידידות עם בריה"מ.

הרגשת הבידוד של סוריה במחנה הערבי הוגברה לאחר שתכניות האיחוד עם עיראק עלו בתווה ואף יחסיה עם שכנתה מדרום, ירדן, הורעו במידה ניכרת. האיחוד עם עיראק נכשל ביזמת האחד-רונה. גורמי מחלוקת יסודיים וגורמים ישירים הביאו להתנגשות האינטרסים של שתי המדינות, במיוחד לאחר המהפכה באיראן (ינואר 1979). בין המחלוקות היסודיות בין סוריה ועיראק ניתן למנות מחלוקות אידיאלוגיות ומחלוקות הנובעות מסכסוכי גבול. בתחום האידיאולוגי ממלאת תפקיד מרכזי היריבות על הנהגת מפלגת הבעת' בין הפלג העיראקי, "הישן" (השליט שם החל מ-1968), והפלג הסורי, "הניאירבעת'" (השליט מ-

הנשיא אסד במוסקבה — סוקר עם הנשיא ברז'נייב משמר כבוד

לסוריה לאחר שזו דיכאה את הקומוניסטים הסוריים. יתכן, שבריה"מ הבינה, שדיכוי הקומוניסטים הסוריים היה צעד הכרחי, כמחווה פיוס לחוגים המוסלמים האורתודוקסים עקב התגברות הפעילות של "האחים המוסלמים". לראשונה (מאז יסוד "האסיהפיה הלאומית", ב-1971), בבחירות שנערכו בנובמבר 1981 ל"אסיהפיה הלאומית" כל המפלגות הקומוניסטיות נשארו מחוץ לפרלמנט.

באשר ליחסיה של סוריה עם בריה"מ, הרי דומה שאכן הנה מעוניינת יותר בהיגוי הקשרים עם מוסקבה מאשר בראשית שנות השבעים. ברם, מדיניותה מוכתבת יותר ע"י חששה של סוריה מבדידותה בזירה הבין-ערבית מול הסכנה הישראלית מאשר ע"י חולשה פנימית.

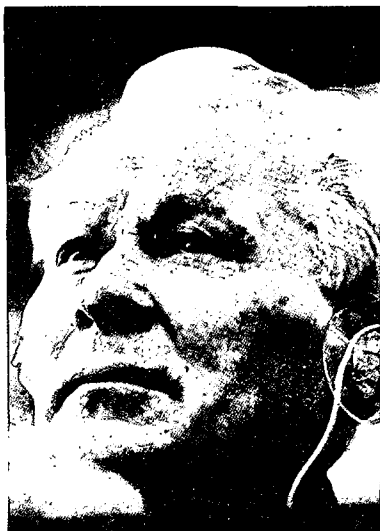
סוריה והמערך הבין-ערבי

קרבת האינטרסים בין בריה"מ לסוריה היא בת כמה עשרות שנים, והחלה בהסכם לסיוע כלכלי ולשיתוף-פעולה בתכניות פיתוח ב-28 באוקטובר 1957. ההסכם הזה נולד בנסיבות דומות מבחינתה של סוריה לאלו שהביאו להסכם לידידות ולשיתוף-פעולה באוקטובר 1980. באמצע שנות החמישים ראתה סוריה בכינון "ברית בגדאד" (1955) איום עליה. כוונת "ברית בגדאד" הייתה לכוון אמנה צבאית, מעין המשכה של נאט"ו באסיה, שתיצור חגורת ביטחון פרו-מערבית

עמוק וריכוזי צבא גדולים משני עברי הגבול. לדברי סוריה, ירדן הייתה התומכת העיקרית בפעילות "האחים המוסלמים" בתחומה. המשבר הסתיים בדיכויים האכזריים בפברואר 1982. גם אחרי כן היו דיווחים על התנגשויות בין כוחות הביטחון הסוריים ל"אחים המוסלמים", אולם, דומה שגל אלימות זה עדיין לא הגיע לשיאו.

במלים אחרות, למרות גרעינים אופרטיביים מיליטנטיים, משטרו של אסד מחזיק מעמד. במחיר קרבנות רבים ובדיכוי אכזרי, מצליחים כוחותיו להחזיק במוסרות השלטון. יתרה מזאת, המנהיגות הצבאית העלאוית, בראשותו של הנשיא אסד, מצליחה זה שלושה עשר שנים לייצב משטר במדינה, שהייתה ידועה בחילופים תכופים במשטר ובפרטיקולריזם יסודי. לראשונה, מאז קבלת העצמאות, ב-1946, קיים בסוריה משטר ששורד זמן כה רב, ולמרות היותו אוטורי קרטי ומתבסס על מיעוט צר, תורם רבות לגיבוש זהות סורית לאומית.

לפיכך, פעילותם החתרנית של "האחים המוסלמים" בחמש השנים האחרונות השפיעה אך במעט על יחסי סוריה-בריה"מ. מצדה של בריה"מ, קשה להניח שהייתה מזרימה לסוריה כמויות נשק ומומחים במאות מיליוני דולרים לו היה לבריה"מ חשש רציני לגורל משטרו של אסד. בריה"מ אף לא הקטינה את סיועה

קונסטנטין צ'רנינקו

לשחרור סומאליה", הנתמכת ע"י בריה"מ. ברם, מדיניות "הסירוב", המקרבת את סוריה לבריה"מ, עשויה לגרום למשבר ביחסיהן. שכן, כל מדיניות סובייטית הנוטה לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי בדרכים מדיניות, כולל "תכנית ברז'ניב", לא זכתה עד כה לתמיכה סורית. כתחום זה מנהלת סוריה מדיניות עצמאית ובלתי מתפשרת.

מדיניות בריה"מ כלפי סוריה

מדיניות בריה"מ כלפי סוריה עברה, מאז חתימת החוזה באוקטובר 1980, שינויים אחדים. שני ציוני־דרך היו מלחמת לבנון והרעת היחסים עם איראן. עד מלחמת לבנון, בריה"מ הידקה את יחסיה עם סוריה בגלל שלושה גורמים עיקריים:

★ מאז ביטול החוזה עם מצרים, בשנת 1976, החליפה סוריה את מצרים בשיקולי החדירה הסובייטית לאזור. ערך מיוחד נודע לבסיסים הימיים הסובייטיים בנמלי לאטקיה וטרטוס, שנועדו להחליף את הבסיסים באלכסנדריה, כמשקל־נגד לנאט"ו.

★ ערעור היחסים בין בריה"מ לעיראק עקב העמדה של מוסקווה במלחמת איראן-עיראק חזק את היחסים בין סוריה לבריה"מ. בנוסף הורעו יחסי עיראק-בריה"מ, כיוון שבריה"מ לא נענתה די הצורך לבקשות עיראק לספק לה נשק חיוני. וההרעה ביחסי עיראק-בריה"מ הייתה לטובת סוריה. באוקטובר 1980 אף היו דיווחים על העברת אלפי מומחים סובייטיים מעיראק לסוריה.

★ הגורם השלישי, שתרם להידוק הקשרים בין סוריה לבריה"מ, היא התנגדות להסכמי קמפ דייוויד ולתהליך המדיני

מחזיקים בשני-שלישים משטחה של לב-נון. מאחז זה הקנה לאסד יתרון פוליטי ניכר.

שנת 1976 מסמלת את שיא תמרונו של אסד בניסיונו לשמור על קשר פוליטי וכלכלי פורה עם בריה"מ ועם ארה"ב כאחד. לפי התבטאויות בעיתונות, "ארה"ב ובריה"מ התחרו על חסדיו של אסד, שנחשב לפוליטיקאי הבולט ביותר במזה"ת מאז עבד אל-נאצר". כל ההישגים של אסד בשש השנים הראשונות לשלטונו – בזירה הבין-ערבית והבין לאומית – התערערו עם יומת סאדאת ומלחמת איראן-עיראק. לפיכך, בי"ס 1980 חתם אסד על חוזה ידידות עם בריה"מ. מאז "שלוש הגליל", שבו הפגינו מדיונות ערב אדישות מוחלטת לגורל המערך הסורי בלבנון, ויצאו ידי חובה רק בהצהרות דיפלומטיות וגם האיחוד עם לוב לא הניב כל תוצאה משמעותית, התחזקה הרגשת הבידוד של סוריה.

להידוק הקשרים עם בריה"מ יש גם מניע אידיאולוגי. סוריה, יותר ממדינות העימות האחרות, נוקטת עמדה בלתי מתפשרת כלפי ישראל, ונוקטת במדיניות סירוב מוחלטת – מאז ועידת חארטום ב-1976, שבה סירבה להשתתף, כי לא קיבלה את החלטת מועבי"ט 242, ועד עמדתה כלפי החלטות המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר (פברואר 1983), בדחותה כל פתרון מדיני לסכסוך ישראל-ערב. האלמנט האידיאולוגי הניסף בנט"ייתה של סוריה כלפי בריה"מ הוא היותה, מסורתית, עוינת להתקרבות למערב. עקרון המאבק נגד הקולוניאליזם והאימפריאליזם, המזוהים עם המערב וישראל, מודגש בחוקת סוריה ממרס 1973. אפילו בתקופת הזוהר של ההתקרבות הסורית למחנה המערבי (בשנים 6-1975), לא הגיעה סוריה לאותה מידת ידידות עם מדינה מערבית כמו בין מצרים הסאדאיתית לארה"ב או בין עיראק לצרפת. לא הסוציאליזם הערבי ולא ערכי הניאור בעת' המיליטנטי קירבו את סוריה למחנה הסובייטי, אלא תחושת האיום מפני האימפריאליזם והקולוניאליזם – תחושה המעוגנת בחוקה עצמה. בריה"מ נראתה כבעלת ברית טבעית. לפיכך, ביקש אסד, תוך כדי מלחמת לבנון, לכונן ברית אסטרטגית בין סוריה לבריה"מ, כמשקל־נגד לברית בין ישראל וארה"ב. מאותה תפיסה עצמה נובעות הצהרותיו של אסד על אחדות השורה עם בריה"מ בעניין אפגאניסטאן וסומאליה. סוריה תמכה בפלישה הסובייטית לאפגאניסטאן, וקשרה קשרים עם "החזית הדמוקרטית

1963 ועם שינויי גוון של הנשיא אסד החל מ-1970). באשר לסכסוכי גבול בלתי פתורים, יש להזכיר בראש וראשונה את המריבה על חלוקת מי הפרת, ואת המחלוקת בדבר מעבר צינור הנפט מעיראק לנמלי סוריה. אם נוסף לכך את הגורמים שהביאו לקרע – אי אהדה אישית בין המנהיגים חאפז אל-אסד וסאדאת חוסיין והעובדה שסוריה נקטה עמדה אוהדת למהפכת חומייני באיראן, הרי המשבר ביחסים נראה כבלתי נמנע.

לאחר פרוץ מלחמת איראן-עיראק (2 בספטמבר 1980), נקטו סוריה וירדן עמדות מנוגדות. סוריה תמכה מוסרית באיראן, וירדן נקטה עמדה פרו-עיראקית זהירה. בו בזמן גברה פעילות "האחים המוסלמים" בתחומי סוריה, והאחרונה האשימה (לא בלי הצדקה) את עיראק, את ירדן ואת ארה"ב בתמיכה במערערי המשטר בסוריה ובמימנם. הגבול בין סוריה לירדן נסגר, למעשה, והיחסים הדיפלומטיים בין סוריה ועיראק נותקו. תמיכת סוריה באיראן הלא-ערבית יצרה מצב, שהדגיש את הפרטיקולריות במשטרו של אסד. שכן, בעיני העולם הערבי (שרובו, להוציא את מדינות הסירוב, תמך בעיראק הערבית נגד האויב האיראני המסורתי), הוצג הדבר כברית בין המשטר העלאווי של אסד לבין המשטר האיראני של חומייני. כאילו סוריה הוציאה עצמה מן החזית הערבית, והצטרפה לאויבי הערבים. תפקיד מרכזי בתדמית זאת מילאו הידיעות בדבר סיוע צבאי ישראלי לאיראן. הבידוד דחפה לזרועות בריה"מ. יש להדגיש שמאז עלותו לשלטון ב-1970 נמנע אסד מלחתום על חוזה ידידות עם בריה"מ במתכונת, שהייתה לסובייטים עם מצרים ועם עיראק, למרות התמיכה הכלכלית והצבאית שהוא המשיך לקבל מבריה"מ. למעשה, בשנות השבעים ניסה אסד לנהל מדיניות בלתי תלויה (לפחות כלפי חוץ), ולהימנע מלהופיע כדי משמעות כחלק מן המערך הסובייטי. במאי 1972 שלח אסד משלחת רמת-דרג לסין העממית, וביקש סיוע כלכלי ונשק. הוא קשר קשרים פוליטיים וכלכליים עם מדינות מערב אירופה, ובמיוחד עם צרפת ואיטליה. ב-1974 חידשה סוריה את יחסיה עם ארה"ב על מנת שארה"ב תלחץ על ישראל בנושא הפרדת הכוחות¹¹. בניגוד לעצתה של בריה"מ, הכניס אסד את כוחותיו, לבקשת הפלנגות, להתערב במלחמת האזרחים בלבנון ב-1976. כתוצאה מכך, כאשר מלחמת האזרחים בלבנון הגיעה לסיומה הרשמי, סוריה הייתה השליטה האמיתית באזור, כשכוחותיה

בהשראה אמריקנית שבא בעקבותיהם. הסכמי קמפ דייוויד הביאו לארה"ב יתרון ברור על בריה"מ במזרח התיכון, וליכוד את השורות בין בריה"מ לבין מדינות הסירוב ואש"ף.

ברם, השלכות מלחמת איראן-עיראק על מעמדה של בריה"מ בשתי המדינות היריבות דומה ששינו את יחסה של בריה"מ כלפי התפתחות סכסוכים מזוי"נים למלחמה כוללת באזור. מלחמת איראן-עיראק החלישה את העמדה הסובייטית משום שלא הביאה להידוק הקשרים עם איראן, כמצופה, והרעה משמעותית את היחסים עם עיראק. לפיכך, גילתה בריה"מ רמת פעילות נמוכה למדי במלחמת לבנון לאכזבת מדינות ערב, ובראשן סוריה, בעלת בריתה הרשמית. יתרה מזאת, בריה"מ הציעה תכנית מדינית לפתרון הסכסוך (תכנית ברז'נייב, ספטמבר 1982). דומה שבין השיקולים המרכזיים למדיניות זאת היו חוסר היעילות של הצבא הסורי בהפעילו את הנשק הסובייטי והחשש מהתערבות אמריקנית ישירה במקרה של הסלמת הסכסוך בידי בריה"מ. "תכנית ברז'נייב"¹², לעומת זאת, הייתה התשובה המדינית ל"תכנית ריגן" (ספטמבר 1982).

בהתאם למדיניות זאת, סירבה בריה"מ להצעת סוריה להרחיב את "חוזה הידידות" לברית אסטרטגית נוסח זה שנחתם בין ישראל לארה"ב (והושעה חודשים ספורים לאחר חתימתו) — כך גם ניתן להבין את ההרגשה היתרה, שנתנה העיתונות הסובייטית להסכם הסובייטי-סורי על שיתוף פעולה כלכלי וטכנולוגי, שנחתם ב-1957 על פני "חוזה הידידות" מ-1980. החוזה הראשון מבליט יותר את הצד הבלתי צבאי של היחסים מאשר החוזה מ-1980. יום השנה השני ל"הסכם הידידות" באוקטובר 1982 כוסה בעיתון נות הסובייטית בקצרה, ואילו יום השנה ה-25 לחוזה הכלכלי צוין במאמרים ארוכים גם בבטאון המפלגה הקומוניסטית (פראוודה) וגם בבטאון הצבא האדום (קראסנייה זבודה, הכוכב האדום). טיפול דומה ליום השנה השני קיבל בעיתונות הסובייטית גם יום השנה השלישי ל"הסכם הידידות", באוקטובר 1983. הפעם ההתייחסות הקרה של הסובייטים נבעה מאי-שביעות רצונם מתמיכתה של סוריה בפילוג באש"ף.

תכנית ברז'נייב לא זכתה מעולם לתמיכה סורית. יתכן, שלכך יש לייחס את ההתבטאות של הנשיא אסד באיגרת

הברכה, ששלח ליורי אנדרופוב לרגל היבחרו למזכיר המפלגה, ש"יחסי סוריה ובריה"מ עוברים תקופת מבחן". איגרת הברכה של אסד לקונסטנטין צ'רניינקו (פברואר 1984) חמה וידידותית יותר (על רקע קירוב עמדות בנושא הסכם הנורמליזציה בין ישראל ולבנון והכרה דה-פקטו בערעור מעמדו של ערפאת), ברם, ההתנגדות הסורית לתכנית ברז'נייב נש"ארה בעינה.

מנקודת מבט סובייטית, לעומת זאת, התכנית פתחה אופציה מדינית לסכסוך, בתיווכה של בריה"מ ובחסותה. העובדה — שאף המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר (פברואר 1983) קיבלה בברכה חלק מיסודותיה של תכנית ברז'נייב — מלמדת על ההצלחה של משטר אנדרופוב לתקן את הרושם, שיצרה עמדת בריה"מ ב"שלום הגליל". הכשרת הקרקע לתדמיתה של בריה"מ כמפשרת באזור כבר הונחה באירוח הלבבי של "ועדת השבעה" (שכללה נציגים מירדן, סוריה, סעודיה, מרוקו, תוניסיה, אלג'יריה ואש"ף) בדצמבר 1982 במוסקווה. יורשו של אנדרופוב קונסטנטין צ'רניינקו (החל מפברואר 1984) המשיך את מגמתו הפשרנית של קודמו ואף חזר ליחסי הנורמליזציה עם מצרים, אשר הושעו בעקבות הסכם קמפ דייוויד.

יחד עם העלאת הפתרון המדיני לסכסוך, הגבירה בריה"מ את מחויבותה הצבאית לסוריה, החל מדצמבר 1982, עם משלוח טילים SA-5 ואלפי מומחים סובייטיים. כבר בינואר 1983 אישרו עיתוני בריה"מ עובדה זו בעקיפין, באומרים שהנשק נ"מ של סוריה משתפר. התגבורת הצבאית הוצדקה בעיתונות הסובייטית, כצעד נגד יזמות ישראליות להסלמה בגבול הסורי באזור בקעת הלבנון. סוכנות טא"ס האשימה את ישראל בעיבוד תכניות מפורטות להפציץ את פרברי דמשק בדבר עם תגבור משלוחי הנשק. כותרות נוסח "האם פצצות ייפלו על דמשק?", או "קנוניה נגד סוריה", מלמדות על הצורך הסובייטי הפנימי להסביר ולהצדיק את תגבור המערך הצבאי הסורי באיום ישראלי ואמריקני על דמשק. בהדרגה, שונה כיוון ההסברה, ומהודאה בחציפה על משלוחי הנשק לסוריה, הדגישה העיתונות במוסקווה בגלוי, שאמנם מוגש סיוע כזה והוא אמין ומספק. ברוח זו נאמר בפראוודה (8.10.83), כי "סוריה אינה בודדה בחיזוק הפוטנציאל ההגנתי שלה. תמיכה סובייטית איתנה מקררת את הלהט המיליטאריסטי של התוקפן

הישראלי".

במלים אחרות, בריה"מ ניהלה, לכאורה, מדיניות סותרת כלפי סוריה: הציעה את תכנית ברז'נייב, המנוגדת לשאיפותיה הלאומיות המוצהרות של סוריה (החזקתה במאבק צבאי), ויחד עם זאת, הגבירה מוסקווה את מחויבותה המעשית לצרכי ההגנה של סוריה. יתרה מזאת, דומה שהתגבורת הצבאית ניתנה באווירה מכריזה ונת בעיתונות הסובייטית ובעיתונות הסורית ברומנית. סוריה הצהירה על הכנותיה הצבאיות לקראת כל התקפה ישראלית אפשרית, וסוכנות טא"ס הזהירה מפני קנוניה ישראלית להתקיף את דמשק. דומה, שהמערכה התעמולתית, החל ממרס 1983, כוונה בתחילה לטרפד את שיחות הנורמליזציה בין ישראל ללבנון, בחסותה של ארה"ב, ואחר כך, לאחר ביטול חוזה הנורמליזציה (במרס 1983) ללחוץ על ישראל ועל הכוחות הזרים לסגת מלבנון.

הפתרון המדיני של בריה"מ, כמשקל-נגד לפתרון שהציעה ארה"ב, הוא, ללא ספק, המטרה הסובייטית הראשונה במעלה. ברם, בשל העובדה שמוסקווה מופיעה כבעלת-בריתן הטבעית של מדינות הסירוב, מטרה זו עדיין קשה להשגה. בריה"מ אינה מופיעה כתחליף לארה"ב בתפקיד עושת השלום, למרות התמיכה בתכנית ברז'נייב בוועידת אלג'יר. לפיכך, בדבר עם פתרון מדיני מטפחת מוסקווה גם יסודות אחרים, שאינם תומכים בתכנית ברז'נייב, אבל עונים לאינטרס אחר שלה.

העובדה שמוסקווה משנה את עמדתה במלחמת איראן-עיראק לטובת האחרונה והעובדה שהיא מחזקת את משטרו של אסד מלמדות על חששות מוסקווה מפני אלמנטים פונדמנטליסטיים באיסלאם. בבריה"מ חיה אוכלוסיה מוסלמית גדולה, שאיסלאם מיליטנטי באיראן, או של "האחים המוסלמים" בסוריה, עלול להוות השראה עבורה לפעילות דומה בתחומי בריה"מ. ביקורת גלויה כלפי איראן בעיתונות הסובייטית החלה רק ביוני 1983, דהיינו למעלה מארבע שנים אחרי מהפכת חומייני באיראן¹³. במיוחד, גבר זעמה של בריה"מ בעקבות מאסרם של מנהיגי "הטודה", המפלגה הקומוניסטית האיראנית. יתרה מזאת, ההסברה הסובייטית הפנימית החלה להתייחס בגלוי להשפעה השלילית של התעמולה הפונדמנטליסטית של איראן על המיעוט המוסלמי בבריה"מ, ובמיוחד באזור טורקמניסטאן, הגובל באיראן¹⁴. לאור ההתפתחויות הללו, תמיכה בעיראק (נגד איראן) וחזיון

מעמדו של אסד (מול האופוזיציה של "האחים המוסלמים") הגם חלק מההיערכות הפוליטית הסובייטית, כתוצאה מן האכזבה מאיראן החומינינית.

סיכום

מבצע "שלום הגליל" הראה בעליל את מורכבות האינטרסים של שתי בעלות הברית. בעוד סוריה ממשיכה לדגול באופציה הצבאית, ודוחה כל פתרון מדיני, בריה"מ מונעת בעיקר ע"י שיקר לים גלובאליים בתחרות עם ארה"ב. אל ההבדל המרכזי הזה מצטרפים ניגודי עמדות בסכסוכים המקומיים, אשר מידת חריפותם עולה ויורדת בהתאם להתפתחות האירועים. המדובר, בעיקר, בעמדה כלפי הקרע באש"ף וכלפי מלחמת איראן-עיראק.

בעוד אסד תמך, מלכתחילה, בפלגים הקיצוניים באש"ף (אבו מוסא, נאייף חואתמה ואחמד ג'בריל), מעוניינת בריה"מ באחדות אש"ף בהנהגת יאסר ערפאת, שהוא צינור ההשפעה העיקרי של מוסקווה. ההתנגדות לקרע באש"ף נובעת מאותם נימוקים, שבגללם התנגדו הסובייטים לפלישתה של סוריה ללבנון ב-1976. בידודו של ערפאת וחזוק הגורמים הקיצוניים בידי אסד הופכים את סוריה לגורם המכריע והמחליט במדיניות התנועה הלאומית הפלסטינית, כפי שכיבש לבנון ב-1976 הפך את סוריה לשליטה באזור, זה שמונה שנים.

אף במלחמת המפרץ מצאו עצמן שתי בעלות הברית כבר ב-1983 משני צדי המתרס. בעוד שאסד תומך בעקביות באיראן, נוטה מוסקווה יותר ויותר כלפי עיראק וכנגד איראן. אם כי בשני המקרים התבטאויותיה ופעילותה המדינית זהות ביותר. בריה"מ הנה ריאליסטית מספיק ופרגמטית דייה מכדי לנקוט צעד חד-משמעי לכאן או לכאן.

הגורם, המניע את משטרו של אסד להדק קשריו עם בריה"מ, הוא החשש מבידוד בוויה הבין-ערבית. האפשרות להישאר ללא בעל-ברית ערבי בהתמודדות הצבאית עם ישראל נראית לנשיא אסד כשיקול המכריע באחדות עם בריה"מ. לעומת זאת, מוסקווה מעוניינת בהסלמת הסכסוך, כדי לשמור על מעורבותה באזור, אך חוששת מהתפרצות מלחמה כוללת. לפיכך, היא מציעה פתרון מדיני בחסותה — בדמות תכנית ברז'נייב — בד"בד עם הגברת הסיוע הצבאי לסוריה.

עבור סוריה, משרתת האופציה הצבאית גם מטרת לאומיות. הצגת הסכנה

הלאומית כצורך ראשון במעלה נוכח האופוזיציה של "האחים המוסלמים" מבית נועדה ללכד את האומה הסורית. מבחינה זאת, האינטרסים של מוסקווה זהים עם אלו של אסד, שכן, כך מתאפשר לבריה"מ להחזיק עמדות פיקוח צבאיות, הקרובות ביותר לזירת העימות בלבנון.

מראי מקום

1. *Christian Science Monitor* 16.6.82. מציין, שמייד לאחר הפסקת האש הראשונה, שלחה מוסקווה תגבורת צבאית לסוריה.
2. פראוורד, 9.10.80.
3. מסמכים בין-לאומיים על א"י (1970) עמ' 178-179: סיכום איגרת ניכסון לראש ממשלת ישראל (24.7.70); ראה גם *Jerusalem Post* 26.7.70.
4. אל-בעת, 29.8.82.
5. פראוורד 23.3.82 — מדבר על "שחרור" הטריטוריה האיראנית בח'וויסטאן.
6. A. Drysdale, "Syria's Troubled Ba'thi Regime" *Current History*, Vol. 80, pp. 33.
7. על האידיאולוגיה של מפלגת הבעת' ראה: י' אורון, "מפלגת התחייה הערבית הסוציאליסטית — תולדותיה ורעיונותיה", המזרח החדש כ' ט' (תשי"ט, 1959); A. Ben-Tzur, "The Neo-Ba'th Party of Syria" *The Journal of Contemporary History* III (July, 1968).
8. M. Van Dusen, "Political Integration and regionalism in Syria", *mej* XXVI (Spring, 1972) pp. 127, 134.
9. פטריק סיל 11.1.81. *Jerusalem Post*.
10. עד הבחירות ב-1981 הייתה אחת משתי המפלגות הקומוניסטיות הסוריות, בהנהגת חאלד בכדאש, חלק מן "החזית הלאומית הפרוגרסיבית", שישבה באסיפה הלאומית. המפלגה הקומוניסטית בראשות ריאד אל-ח'רכ לא השתתפה ב"חזית" וביקרה את בכדאש על צייתו המופרז לפקודות הקרמלין.
11. ימאמה (סעודיה), 18-24 באוגוסט 1982, מדגיש, שאף בתחום הקשרים עם המערב, סוריה שומרת עדיין על "גשר חלש", למרות קשריה ההדוקים עם בריה"מ. ראה גם אל-בעת, 23.11.82.
12. ראה *The Soviet Union and the Middle East*, Vol. VII No. 10, 1982.
13. A. Bennigsen, "Islam in the Soviet Union", *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 9 (1979), pp. 3-14.
14. O. Kviatovski, "Mullah from the Counting House", *Trud* 19.7.83.

